

նը կ'ենթադրէ որ տեղափոխուած հա-
ուածները ըլլան նոյն չափի գրութիւ-
ններ, որ ձեռագրի մը երկու երեսներ
պէտք էին բռնած ըլլալ՝ տեղափոխուե-
առաջ, եւ կամ էջի մը բաղմապատիկնե-
րը: Ակինեանի առաջարկած տեղափոխու-
թիւններու մէջ ամէնէն աւելի նմանաչա-
հատուածներն են Դանիլեան գրերու եր-
կու տարուան փորձի եւ Մարաց կողմերու
քարոզչութեան հատուածները, զոր Բա-
նասէր Հայրը կը համարի թէ իրարու տեղ
գրաւած ըլլան: Առաջին հատուածը, Ա-
բեղեանի հրատարակութեան մէջ, վեց
տող կը գրաւէ (էջ 44). իսկ երկրորդը՝
ութ տող (էջ 54). մինչ Ակինեանի հրա-
տարակածին մէջ, շնորհիւ այն փոփոխու-
թիւններուն՝ զոր ինք կատարած է նաեւ
բառերու յաւելումով, առաջին հատուա-
ծը ութը տող է եւ երկրորդը 12 տող¹⁴²:
Մանրամասն քննութեան ինչեւից՝ կը նշը-
մարենք որ երկու հատուածներու միջեւ
եղած տարբերութիւնը հարիւր գրի մօտ
բան մըն է. (Ա. հատուածը 287 գիր. Բ.
հատուածը 376). ինչ որ երկաթագիր
գրութեամբ շատ զգալի տարբերութիւն
առաջ կը բերէ. բայց միշտ դժուար է որ
երկու հատուածներն ալ մազաղաթի մը
երկու երեսները բռնած ըլլան: Իսկ եթէ
միւս հատուածներն ալ նկատի առնուին՝
անկարելի կ'ըլլայ պատահական թուղթե-
րու ետեւառաջութեամբ բացատրել Ակի-
նեանի ենթադրած տեղափոխութիւնները:
Կը մնայ զիտրամնաւոր փոփոխութեան
ենթադրութիւնը: Եւ կարծէք Ակինեան ա-
ւելի այս երկրորդը աչքի առջեւ ունի:
Մարաց կողմերու առաքելութեան հատ-
ուածին փոփոխութեան համար՝ յայտնի
կերպով կ'ըսէ. «Անծանօթ ձեռք մը կ'ե-
րեւայ թէ հատուածս հոս զետեղած է,
ցոյց տալու համար՝ թէ Մաշտոց գրի գիւ-
տէն ետքը առաջին գործը բրաւ այս Մա-
րաց կողմերը լուսաւորել»¹⁴³: Պարզ է որ
այսպիսի շարժառիթ մը բաւարար չէ ո՛չ
թէ միայն այս, այլ եւ բոլոր միւս հատ-
ուածներու տեղափոխութիւնները բացա-
տրելու: Ուստի կը մնայ ըսել թէ Ակի-
նեանի կատարած փոփոխութիւնները

պարզ ենթադրութիւններ են, առանց որ-
եւէ դրական փաստի: Այս փոփոխութիւն-
ներուն համար ալ ան պէտք զգացած է
յաճախ սրբապետութիւններ մտցնել թէ՛
հատուածը կանխող եւ թէ՛ փոխադրուող
հատուածին մէջ, որպէսզի նորակազմ բը-
նադիրը հասկանալի դառնայ: Ճիշտ է որ
այս իր սրբապետութիւնները շատ ճարտար
կերպով կը կատարէ ան, դտնելով նման
հատուածներ Ազաթանգեղոսի կամ Փաւս-
տոսի պատմութեան մէջ. երբեմն ալ՝ սա-
կայն՝ ինք, ըստ իր ուղած իմաստին, ե-
ղակին յղեակի ի կը փոխէ, բառեր կ'ա-
ւելցնէ կամ կը յապաւէ: Բայց այս ամէնը
խիտաւոր եւ հնարամիտ վարկածի սահ-
մանը չեն անցնիր: Այս փոփոխութիւններն
ալ կատարած է ան, որպէսզի Մաշտոցի
ամբողջութեան ուղեգծին աւելի տրա-
բանական կարգ մը դնէ, բայց հիմնը-
ստ ներկայ իր ունեցած ծանօթութիւն-
ներուն վրայ: Մինչ Մաշտոց հետեւած է
իր ժամանակի պարագաներուն պարտա-
ւած կարգին, զոր աւանդած է մեղի Կո-
ն. և մենք պէտք է ջանանք անո՛ր վրայ
մնուած՝ ուսումնասիրել եւ դտնել շար-
ութիւնները, որոնցմէ առաջնորդուելով
տարած է Մաշտոցը իր ճամբորդու-
մաները:

Միւս կողմէ Կորիւնի բնազդին այժմեան կարգին ի նպաստ կեցած է Մ. Խորենացիի պատմութիւնը, ինչպէս Ալիքնեան իսկ կը խոստովանի, թէեւ ան կը հետեւցնէ ասկէ թէ Կորիւնի բնազդը աւելի կանուխէն խանդարուած ըլլայ: Բայց աս ալ լոկ հաւատում մըն է: Ուստի այս ընդհանուր նկատողութենէն ետք կրնանք այլեւս հետեւիլ Կորիւնի այժմեան բնազդին, ջանալով բացատրել Մաշտոցի ճամբորդութեանց ընթացքին դժուարութիւն ներկայացնող հատուածները:

(Tup. 2)

Հ. ՊՕՂՈՍ ԱՆԱՆԵԱՆ

142. ԱԿԻՆԵԱՆ, ԿՈՐԻԱՆ, Վ. Մ. Հ. 24 (Ա հատ-
ուած), էջ 33 (Բ հատուած);

143. ԱԿԻՆԵԱՆ, ԿՈՐԻԱՆ, Վ. Մ. Հ. 24 (Ա հատ-
ուած), էջ 33 (Բ հատուած);

143. ԱԿԻՆԵԱՆ, ԿՈՐԻՒՆ, Վ. Ս. ՆԵՐՄԱԾՈՒԹՅԱՆ,

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն
ՀԱՅՈՑ ԱՂՕԹԱՄԱՏՈՅՑԻՆ

(Շար. տե'ս «Բազմավեպ» 1963, ք. 1-3, էջ 18)

Բ. — Առաւօտեան րպաշտամունքի մէջ .
1655ի ժամադիրքը, սկիզբը պակաս, Առաւօտեան րպաշտամունքի խորհուրդին մէջ հեռացած է Մեծօրիցիէն եւ անոր հետեւողներէն այսպէս . «կարգաւ . հարցալ . առաւօտու քնդդէմ երբորդութեանմ' ասացեալ, երից մանկանցն» . եւ յաջորդ ժամերուն հաւասար են միւսներուն, դոյզըն տարբերութիւններով :

Առաւօտեան առաջարանի սաղմոսին հետեւող «Օրինութիւն եւ փառք»էն ետք 1663ինը ունի խաղաղութիւն ամենեցուն, որ կը պակսի ուրիշներու մէջ : Հարցին յաջորդող սրահոց Յօդեան՝ 1655ի օրինակին մէջ 1598ի օրինակին ձեւով է . եւ անոր վրայ կը յաւելու . «Աստուած գրաւիս ի մեղուցեալ ծառայս, եւ ողորմեալ ինձ բազմամեղիս», որ չկայ միւսներուն քով : Իսկ չորս տղաւորներ ունին կերջին կամ աշտմեան ձեւը . այսինքն երկու Յօդեաները անջատուած իրարմէ եւ իւրաքանչիւրն ամբողջ :

Յետ Իւզարեւրից աւետարանին 1663ի օրինակը կը գրէ. «ամենեքեան ասեն. փառք քեզ տէր Աստուած մեր». և լուռ թեամբ կ'անցնի Ոչ դադարեցից երդին վերայէն, մինչ կը տեսէ Զամբնայն աւուրս «աղուհացից», և ի գիշերի համբարսէք: 1655ի և 1663ի օրինակներն ունին այժմ յաջորդ կցորդներն ալ, թիւով չորս, Գալստեան, Յարութեան, Համբարձման և Վարդավառին, որոնք չկային նախապէս, և ոչ դեռ 1313ի և 1449ի մանրուսմունքներուն մէջ, 1642ի տղապրին մէջ կան նաև Հոգեղալստեան, Ծննդեան ու Տեառնըդաւաճին, որոնք միայ 1662ի տպ. կը յա-

Աւելու եւ Սաշին, որով կը լրանան այդ երգերը՝ այժմեան չափով: Իսկ 1634ի եւ 1663ի օրինակները Զուարմացեալֆս քարոզիւ կը յաջորդեցնեն «Դպ․ Կեցո, Տէր, եւ ողորմեա», ընդարձակմամբ Օչնի, որ չկալ միւսներուն մէջ:

1642ի տպւել Երկրպագեմի քարոզին ետեւ ունի Ողորմեաց, զոր միւս երեք տապաղիրները կը լրացնեն, եւ կ'աւարտեն երեք Տէր ողորմեաներով, որ արդի ձեւն է: Իսկ 1599ի զբնագիրը Ասացումին վերնագիր կը դնէ՝ «Քրդ. կիրակմտից եւ յինանց». որ լաւագոյն կը ձգտէ անոր կիրարկութիւնը:

Սուրբ Աստուածի քարոզին և Օրինու-
թեան 1663ինը կը յարէ Խաղաղութիւն ա-
մենեցուն, բայց կան չորս տպագրու-
թեանց մէջ, զոր միւսները չունին: Ժա-
մագրքին այժմեան կիրակի օրերու բը-
ժըչկութեան չորս աւետարանները կ'երե-
ւին նախ 1662ի տպագրին մէջ, և ապա
յաջորդ երկուքին:

1663 ի դրձագիրը Նորաստեղծեալին Վըրայ կը յաւելու – եւ ինք միայն – Ողբ Յինանցն, Նորին աւետեաց բարբառ Նորազուարճ ձայնիւ, յայնժամ զոչէ Գաբրիէլ յիւզարեւր կանայսն» եւ այլն, ութը տունով, որոնց գլուխները կը կապեն՝ «Ներսէսի է»։ Յաջորդ մասերը այս օրինակին մէջ պարզուած են նախկին բարգուծենէն, եւ առած արդի ձեւը, բացի առաջինէն՝ «Եւ եւս խաղաղութեան», որ մնացորդ է հինէն, եւ ապա «Խնդրեսցուք։ Կեցո Տէր. երեք Տէր ողորմեա, Քուս մեմնագար»։

1662/ի եւ յաջորդ տալագիրները ունին

նոյններն առանց եւ եւսին: Յիշեա Տէր երկմասն աղօթքին մէջ առաջին անգամ 1673ի տպ. կը յարէ «Յիշեա տէր եւ ողորմեա», բայց զուրկ առաջին մասէն. և անկէ ետք 1686ի տպ. ունի զայն եւ ամբողջը: Դարձեալ 1669ի զրչագրին մէջ խաչ քն ինքնի մաղթանքին հետեւորդ քարոզն Աղաչեցումք՝ եւ եւս խաղաղութեամբ կը սկսի, եւ կ'աւարտի «Գ Տէր ողորմեա»ով, վերջինս բոլորովին նոր, եւ երկուքն ալ պակաս 1655էն, եւ վերջինը նաեւ 1634էն, ուր 1642ի տպ. ունի երկուքն ալ, իսկ միւս երեքն եւ ոչ մէկը:

Գ. - Արեւագալի մէջ. - Մեր 1663ի աղօթամատոյցը Արեւագալի առաջարանի սաղմոսին յաջորդող Օրհնութիւն եւ փառքը կ'աւարտէ զնկով խաղաղութիւն ամենեցուն, անծանօթ միւսներուն: Իսկ երգերու Յորդորակներն նախապէս անգոյ, ինծի յայտնի զրչագրներուն մէջ առաջին անգամ կ'երեւի մեր 1562ին զրուած տօնացոյցին մէջ՝ ուրիշ քանի մը երգերու հետ, եւ 1578ի շարականին մէջ: Իսկ այս շրջանին անցած է 1642ի եւ 1662ի տըպագրներուն մէջ, եւ 1663ի զրչագրին, որ իր նմաններուն մէջ այս առաջին անգամ կ'ընդօրինակէ երգերը: Եւ եւս խաղաղութեամբ կը պահէ Փառաւորեցումք քարոզին առջեւ և կը ջնջէ Աղաչեցումքէն, ուր 1655ինը զեղչած է երկուքէն ալ: Իսկ չորս տպագրները կը պահեն առաջինը միայն:

Ս. Ղազարու թ. 1092 նոր բոլորգիր տօնացոյցն ընդօրինակած է Արեւագալի երգերը, եւ անոնց վրայ աւելցուցած շարթուան հինգ օրերուն համար՝ մէկ մէկ կցորդ, անոնց յիշատակին համեմատ. զոր օրինակ՝ երկուշարթին ունի այսպէս. «Միքայէլ եւ Գաբրիէլ սուրբ հրեշտակապետք, միջնորդք, բարեխաւս լերուք յատեանն Յիսուսի: Իննեանք դաւաճ հոգեղինաց երկնային գաւառք, բարեխաւս լերուք առ տէր ընդ մեղաւորաց: Գ. մարգարէից եւ Յի. Մկրտչին: Դ. Աստուածածնի: Եղ. Առաքելոց: Ուր. Խաչի»: Հեղինակն յայտնի է. եւ այլուր յառաջ բեր-

ուած էն. այնպէս որ իրենց ընդունելութեան որեւէ ապացոյց չունինք:

Դ. - Երրորդ ժամու պաշտամունքին մէջ. - 1663ինը՝ Ողորմեան յաջորդող Օրհնութեամբ կը յարէ խաղաղութիւն ամենեցուն, զոր չունին միւսները: Նոյնը կը յաւելու - եւ ինք միայն - նաեւ 2 եւ Թ ժամերուն՝ միւսներին տեղոյն մէջ: 1634ինը եւ 1663ինը 2 ժամու վասն հիւանդաց եւ Թ.ին Աղաչեցումք քարոզներու առջեւ ունին եւ եւս խաղաղութեան. (1634էն Աղաչեցումքն ինկած է), ինչ որ կը պակսի՝ զուրկ մոռացութեամբ՝ Գ ժամու Խնդրեցումքին առջեւ: Բայց 1642ի տպ. ալ ունի զայն վերջին երկու քարոզներուն վրայ, զոր ջնջած են 1662ի եւ յաջորդ տպագրները: 1634ի եւ 1642ի տպ. վասն հիւանդացին ետեւ կը յաւելուն «Գ Տէր ողորմեա» զոր չունին ուրիշներ: Խրատներու միջանկեալ մասերը չկան ասոնց մէջ: 1663ինը՝ եւ եւս խաղաղութեամբ կը կցէ նաեւ Գ ժամու՝ վերջին Գոհաբանելով եւ 2.ին վերջին Խնդրեցումք քարոզներուն, նմանութեամբ թ. 252ին, որուն կը հետեւի 1634ինը ալ, եւ որ կ'անցնին չորս տըպագրներուն մէջ, ուր 1655ինը յապաւած է զայն ամբողջապէս: Թ ժամու վերջին շարականն երգելի ըստ կամս այս շրջանին, 1599ի եւ 1663ի օրինակներուն մէջ անյիշատակ թողուած է. երկրորդն ունի միւս շարականներն ու երգերը: 1655ինը նոյնպէս չունի, եւ 1634ի օրինակէն թերթ ինկած է:

Գալով տպագրներուն, 1642ինը երեք ժամերուն ալ շարական չունի: 1662ինը՝ նախորդ երկու ժամերն անշարական, իններորդին կը գնէ լոկ երկու, նման ԾԲ ժամագրքին. Ա. Որ ստեղծմամբ ըստ պատկերի, եւ Գ. Յանսկզբնական: 1673ինը նոյնպէս զուրկ է ամէն շարականէ. միայն 1686ի օրինակն է որ Թ ժամուն տըւած է այժմու ութ շարականները, այս առաջին անգամ:

Եզական է 1599ի կաղմը վերջին մասին մէջ. կը գրէ. «Արհմեալ տէր մեր... Ամեն: Արհմեալ տէր: Հայր մեր որ յեր-

կինս: Արհմեալ տէր, Սաղմոսերգութիւնս»:

Մեր բոլոր ժամագրքերը 1284-1655՝ զուրկ են առաւօտեան Տէր Ամենակալէն, եւ առաջին անգամ ունի զայն 1663ի օրինակը, առաւօտ եւ երեկոյ:

Ե. - Սեղանօրհնէքի մէջ. - Ի հեճուկս կատարելութեան, զոր Մեծօրհնէքին տուաւ սեղանօրհնէքին 1598ի ժամագրքը գեռ չունի զոհութեան կանոնին Օրհնեալ եւ տէր մասը: 1634ինը զայն անջատ կը պահէ երկրորդէն, եւ ընդօրինակելով երկրորդն առանձին, կը յարէ անոր միւսն ալ՝ համառօտուած, այսպէս. «Այլ աղօթք արձակման սեղանոյ. Արհմեալ եւ...: Խաղաղութիւն ամենեցուն: Փառք քեզ տէր, փառք» գրած է. ապացոյց՝ թէ ըստ կամս էր տակաւին առաջինն առանձին եւ կամ երկրորդին հետ միասին ըսել: 1655ի եւ 1663ի օրինակները չունին սեղանի կանոնը:

Իսկ խրատներու բաժինը կ'երեւի նախ 1662ի տպագրին մէջ, որ օրհնութեան մասը կ'աւարտէ օրհնէքին այս խօսքով. «Ճաշակեցէք խաղաղութեամբ», ինչպէս ունի ամբողջութեամբ 1686ի տպագրին մէջ, որով կը ստեղծուի այժմու ճշգրիտ ալ, որով կը ստեղծուի Մեծօրհնէքին, ձեւը: 1599ինը՝ հետեւող Մեծօրհնէքին անկից կը հեռանայ զոհութեան փակման մէջ, Հայր մերն յետագասելով Զկերպքէն:

Գ. - Երեկոյի պաշտամունքին մէջ. - 1662ի, 1673ի եւ 1686ի տպագրները երեկոյի առաջարանի սաղմոսին հետեւող Օրհնութեան կը յարեն խաղաղութիւն ամենեցուն. ունին խաղաղ. ամ. նաեւ Ամենեցուն. 1663ինը, ԾԲ: 1655ինը պրեցոյէն առաջ՝ 1663ինը, ԾԲ: 1655ինը Ապրեցոյի սովորական Փառք քեզ խաղաղութեամբ է, եւ Օրհնեալ տէր մաղթանքին վերջին նշանակած՝ «Ալելուիա Գ անգամ» ըստ նշանակին երկուքին: 1663ինը, եւ փոխան նախկին երկուքին: Այելուիան ու յիշեալ երեք տպագրները Այելուիան ու յիշեալ զուարթի վրայ միայն, զոր նախագասած են քան միւսը: Դարձեալ նոյն խաղաղութեամբ են 1655ի զուարթը, եւ ներք խաղով գրած են 1655ի զուարթը, եւ

Օրհնեալ տէրն անխաղ. զգացնելով թէ ասիկա թիւ կ'ըսուէր: Հասեալքս ի ժամ քարոզէն վերջ, ուր 1599ինը կը յաւելու «Շնորհոք սուրբ հոգւոյն», այս առաջին անգամ կ'երեւի զրչագրին մէջ Ողորմեա մեզ Տէր Աստուած, եւ ապա Գ Տէր ողորմեա, որ կը պակսին նախորդներուն մէջ, եւ կան չորս տպագրութեանց մէջ եւս:

Գիտենք՝ թէ Օձնեցիի օրերէն «Հաբաթուա երեկոյ կարգ պաշտաման սրբոց մարտիրոսաց ի սմա կատարի» (15), եւ Համբարձի ունինք Սուրբ եւ տէր զօրութեանց, որ գրչ. շարականներու մէջ զեռ տեղուած է մարտիրոսաց Ա. Հարցերուն վերջին իրր երկու հր. Սուրբ եւ տէր եւ Լոյսդ որ յառաջ. եւ ոչ մէկ նշան չկայ կիրակամտի յատկացման: Նախ 1663ի կիրակամտի յատկացման է «Հաբաթի», տպ. է՝ որ զայն տուած է «Հաբաթի», նոյն երկուքին վրայ աւելցնելով Երկնափաղափացին և Սրբուհոյ Աստուածածնին ու Զհաւատացեալ ժողովուրդս: 1686ինը նոյնները գրած է յետ փոխին՝ ուրիշ Համբարձիներու հետ, առանց նշանակելու օրերը: Նախ քան Համբարձին՝ խաղաղութիւն ամենեցուն ունի ժող. 1663ի:

Ուրիշ նորութիւն մ'է 1599ի օրինակին մէջ, երեկոյեան, տօնական աղօթքներու վերջ գրածը. «Յաղագս արձակման ասա. փառք քեզ Աստուած, որ պարգեւեցեր մեզ զաւրս ի բարի»: Հաւանօրէն տեղական սովորոյթ մը. զրչագրը օրինակուած է յԱլլըրու վանս:

Ե. - Խաղաղականի կազմութեան մէջ. - 1634ի ժամագրքը կը հետեւի Մեծօրհնէքին, եւ լոկ զեղչած է Նայեա սիրովը, հաւանօրէն անուշադրութեամբ, պահելով ի բէն հայցեմքը, որոնք երկուքն ալ կը կիրարկուէին եւ մնացին տպագրներու մէջ եւս: 1655ի օրինակին առաջարանի առաջին կամ նոր սաղմոսին մէջ նմանութիւն կայ թեղենեաց խրատներու, այս տարբերութեամբ. Օրհնեցից գտէքն եօթը տունով է, ըստ Հափու Մեծօրհնէքի: Սաղմոսականներն կը յարէ Լուր մեզ, տէր մաղթանքը, եւ Ընկալ, տէր աղօթքին կը յաջորդեցնէ Հայր մեր ու կ'աւարտէ այս

